

המשפחה הישראלית בראי התיאטרון: המחזה "הבדלה" כמודל להוראת תרבות ושפה

נילי אדלר

*The Siegal Lifelong Learning Program of Case Western Reserve University,
Cleveland, Ohio*

במסגרת עבודתי עם לומדי עברית ברמות מתקדמות אני מרבה ללמד מחזות ישראלים.

מחזה הוא כלי יעיל לפיתוח כשירות תיקשורתית, ספרותית ותרבותית. הוא עונה על הצרכים האינטלקטואליים של הלומד הבוגר ומגביר מוטיבציה ללימוד השפה, התרבות והספרות.

לימוד מחזה מספק פעילות אתגרית ומהנה המעוררת מחשבות ותגובות, ומעניקה חווייה אסתטית-תרבותית מעשירה. מאפייני המחזה כוללים דיבור ישיר, אותנטיות, שיח בהקשר המייצג מישלבים, סיגנונות ותיפקודים שונים בשפה ובסיטואציות מהחיים. המימד הדרמטי, התפתחות העלילה, הדמויות והיחסים ביניהן, שיקוף החברה והתרבות, והרעיונות האוניברסאליים — כל אלה תורמים לפיתוח הבנה ספרותית ותרבותית. בנוסף לקריאה ודיון במחזות אני משלבת צפייה בהופעות מוקלטות של התיאטרון הקאמרי. כך מועשרת החווייה הלימודית ומוסיפה לה מימד תיאטרלי, אותנטי ובידורי. הצפייה גם מעוררת דיון בפרשנות הניתנת למחזה באמצעות המשחק, שפת הגוף, התפאורה, התלבושות, המוסיקה והאפקטים הקוליים.

המחזה "הבדלה"

בין המחזות שלימדתי התחבב במיוחד המחזה "הבדלה", מהרפרטואר של התיאטרון הקאמרי של תל אביב, שנכתב בוויים על ידי שמואל הספרי. התלמידים מוצאים בו עניין תודות לסיפור הרב-דורי שהוא מציג, הרלבנטיות, המתח, ההומור והאיכות הדרמטית. דרמה משפחתית זו הוצגה לראשונה ב-2009 ומאז הועלו למעלה מ-400 הצגות. שמואל הספרי, הידוע כמחזאי פרובוקטיבי, הוא חילוני יליד 1954 שגדל בבית דתי-ציוני עם הורים ניצולי שואה. שני עולמות אלו מיוצגים במחזה.

"הבדלה" מתרחש בשנת 1968 — התקופה האופורית שלאחר הנצחון המהיר במלחמת ששת הימים. על רקע האופוריה מוצגת מציאות חברתית לקויה. הספרי מציג עימות חריף, אך קומי, בין שתי משפחות משני עולמות מנוגדים. טקס ההבדלה הפותח את המחזה משמש כמטפורה לניגוד זה ולקונפליקטים האחרים במחזה.

במשך סמסטר שלם המחזה הוא חומר הלימוד המרכזי בקורס ומשמש כמסגרת למגוון פעילויות סביב התוכן והמסרים. הטקסט גם מהווה הקשר לתירגולי אוצר מילים, ביטויים ונושאים דקדוקיים.

תקציר המחזה

נתן ושרה לבבי הם זוג ניצולי שואה דתיים מזרם "הכפה הסרוגה", המתגוררים בחולון. נתן מנהל חשבונות שכיר ושרה עקרת בית. בנם הצבר, אבנר, הוא עתודאי הלומד באוניברסיטה העברית ומתעמת תדירות עם אמו הטוענת שכל בעיותיו הן כאין וכאפס בהשוואה לסבל שחוותה בשואה. ללבבים נודע במפתיע שבנם מתעתד לשאת לאשה בחורה שמעולם לא פגשו — שרה'לה, בתם של יעקב ולאח חבויניק, ירושלמים ותיקים, דתיים ממגזר "הכפה השחורה" הנחשב למחמיר יותר בדת. (לצפייה בוידאו לחצו כאן).¹ בניגוד לנתן לבבי — שהוא אדם ישר ובעל עקרונות — מר חבויניק הוא יבואן בשר ערמומי עם "קשרים". כבר במיפגש הראשון הוא מזעזע את הורי החתן המיועד כשהוא מדווח על התככים שבעזרתם הוא רוכש הון ושררה. (לצפייה בוידאו לחצו כאן).

אבנר — מוקסם מכשרונותיו של חותנו לעתיד — אינו נעתר לבקשת הוריו לדחות את החתונה עד לאחר סיום לימודיו. לאחר מיפגש טעון בין שתי המשפחות, מחליט אביו לפעול בניגוד לעקרונותיו, ולקבל שילומים מגרמניה כדי שיוכל להשתוות לחותנו ולתרום ביד נדיבה להוצאות החתונה. הוא אף מסגיר את החותן לרשויות מס ההכנסה תמורת גמול כספי. חבויניק נעצר ונדרס למוות בנסותו להימלט מניידת המשטרה. שרה'לה מבטלת את החתונה לאחר שהשתכנעה שארוסה התאהב באביה ולא בה, ואבנר מפסיק את לימודיו ומפתח לעצמו קריירה של סוחר בשר ממולח בדוגמת יעקב חבויניק המנוח.

המחזה מעלה שאלות באשר ליחסה של החברה הישראלית לניצולי שואה ולדת, הפערים שהחלו להתגלות בין דימוי המדינה המתחדשת הצעירה ומלאת הערכים לבין מציאות רבת שחיתויות, תרמיות והערצה עיוורת לכסף, דילמות של הלשנה ויושר, ויחסי משפחה. שאלות אלה ישתלבו בעבודה על המחזה כפי שאראה מאוחר יותר.

סגנון המחזה

המישלב הלשוני הרווח במחזה הוא עברית עממית שהיא, לפי הגדרתו של ניסן נצר, שם-גג לסלנג ולדיבור העברי הרווח. לעיתים קרובות, מכיל השיח חזרות וכאילו נועד ללומדי עברית. להלן כמה דוגמאות: (ההדגשים שלי).

¹ כל קטעי הוידאו הנספחים למאמר זה הם מתוך ההצגה "הבדלה" מאת שמואל הספרי ובבימויו. התיאטרון הקאמרי של תל אביב.

- קר לי שם ועלוב שם ורחוק לי מהאוניברסיטה ומדכא שם, זה חדר ירושלמי
- **עלוב** והבית **עלוב** והרחוב **עלוב** ובאותו מסדרון גרים רק **עלובי** חיים...
- **נמאס לי**, את מבינה? **נמאס לי** שאתם מחליטים מה אני לומד, אם אני לומד, איפה אני לומד, מתי אני לומד וכמה אני לומד. **נמאס לי** מהדאגנות שלכם, והפחדנות שלכם, והזהירות שלכם והשתלטנות שלכם. מספיק!

מאידך, הטקסט מכיל ביטויים ממישלב גבוה/פורמלי ובארמזים למקורות. הדמויות השונות מאופיינות בסגנון דיבור משלהן המשקף גיל, מעמד, השכלה ורקע תרבותי. אני מצביעה על קשר זה במהלך הקריאה והתלמידים לומדים ביטויים מהמישלים השונים ומתבקשים להשתמש בהם במטלות שונות. להלן כמה דוגמאות:

ביטויים תלויי תרבות

- ◆ כל השבת הוא פיצח גרעינים
- ◆ סיים את הברות
- ◆ כמעט צלישניק
- ◆ ספרי זכרונות
- ◆ למה הוא לא לומד בבר
- ◆ אילן? למה שלחת אותו ללמוד בירושלים?

ארמזים מהתנ"ך

- ◆ אתה בעד רצחת וגם ירשת?
- ◆ איש באמונתו יחיה
- ◆ כשהחתן הוא לבן הארמי, אז החתן הוא יעקב אבינו
- ◆ אתה ישבת שם במושב לצים
- ◆ וגר פרה עם כסף
- ◆ ויפתח השם את פי החמור

ביטויים עממיים

- ◆ תביא חיבוק
- ◆ ניקח מונית ספיישל
- ◆ נוסע בפרייבט
- ◆ אני מצפצץ על דעתכם
- ◆ צריד לגרד קצת כסף
- ◆ שמת ליך שניים סוכר
- ◆ קטן עליו החוקרים של מס הכנסה

דוגמאות לביטויים מהמישלב גבוה

- ◆ אני עומד להגיד לך דבר שעלול לחולל שינוי גדול
- ◆ הילד הזה הוא בבת עינינו

מהלך העבודה על המחזה

הכנה

בשלב ההכנה אני נעזרת בתוכניה המקורית של המחזה המכילה, בנוסף לתקציר המחזה, חומר עשיר ויעיל להקנית רקע ומושגי יסוד שהבנתם קריטית לעלילה. התוכניה כוללת מאמרים העוסקים בנושאים הבאים הקשורים למחזה:

- מלחמת ששת הימים והתקופה מייד שלאחריה
- נושא השילומים מגרמניה
- ניצולי השואה והחברה הישראלית
- חולון וירושלים
- מנהגי ירושלים
- מלשינות לפי הדת היהודית

ברשימת המושגים המוגדרים בתוכנייה נכללים טקס ההבדלה, עתודה אקדמאית, חרדים ודתיים לאומיים ומנהגי אירושין בקרב החרדים.

מטלות פותחות

אני מציעה לבנות ציפייה, סקרנות ומעורבות ע"י פעילויות מקדימות.
לדוגמה:

1. השוואה בין שתי המשפחות על פי התמונות



2. מדרש תמונה דוממת מהוידיאו



3. תגובה למשפטי מפתח במחזה, כגון:

- "אנשים ישרים לא מתעשרים"
- "הסכנה במלחמה היא לא רק מצד האויב אלא גם מאובדן צלם אנוש שבנו"
- "שום שילומים ושום סליחה"
- "הקדוש ברוך הוא מזווג זיווגים"

קריאת המחזה והצפייה בו

רצוי לתת תקציר לפני כל תמונה (סצינה).
קריאה דרמטית בתפקידים עוזרת ללומד "להיכנס לעורן של הדמויות" ולעיתים אף להזדהות איתן. יש לעודד דרמטיות ואינטונציה מתאימה. זה מביא למעורבות, ריכוז, והנאה. הדרמטיות עוזרת בהפנמת ביטויים שלימים לעומת מילים בודדות.

תלמידי נהנים לקרא בכתה את המחזה במלואו. הם מכינים בבית קטעים ונעזרים ברשימות אוצר מילים וביטויים שאני מכינה. קריאת הטקסט וצפייה לסירוגין בהופעה המוקלטת מגוונים, מפיחים רוח חיים בטקסט הכתוב, ובונים מתח וסקרנות "לפגוש" את הדמויות. הצפייה כקבוצה במחזה מלכדת את הלומדים, הופכת את הלימוד לחווייתי, ומעודדת זכירה לטווח ארוך. אם קיימת מגבלה של זמן, אפשר לבחור קטעים לקריאה וצפייה ולא לקרא את המחזה בשלימותו ולחבר תקצירים של קטעים שלא נבחרו.

בצפייה כדאי להפנות את תשומת הלב לשפת הגוף והבעות הפנים של השחקנים שהן חלק מתרבות הדיבור. מעניין לעמוד על ההבדלים בין הדמויות השונות במחזה מבחינת שפת הגוף שלהן ועל שפת הגוף המייחדת את דוברי העברית. (לצפייה בדוגמה מהמחזה לחצו כאן).

שיח המחזה כולל דיאלוגים ברמות קושי שונות מהם דיאלוגים בעלי שורות קצרות מאד ומונולוגים ארוכים. כדי שהקריאה תזרום בשטף, התלמידים המוכשרים יותר קוראים את המונולוגים הארוכים.

להלן דוגמא לדיאלוג בעל שורות קצרות:²

-זה אבנר.

-מי?

-אבנר הסטודנט. עשיתי לך תה אתמול.

-אה, שתיתי אותו היה מצויין. חם.

-תגידי, את פנויה ביום חמישי?

-יום חמישי, למה?

-אני רוצה להזמין אותך לסרט.

-אז למה לחכות ליום חמישי? למה לא

היום?

-היום?

דוגמא למונולוג:

אבנר	16
מה בוער? האוניברסיטה תברח? האוניברסיטה לא תברח. אין לי זמן לזה עכשיו. אפשר לחשוב - כל	17
המורים שלי יחד לא מכרו כל החיים שלהם מה שאני מוכר בשבוע. סתכלי דרך החלון תראי איזה אוטו	18
יש לי. נו, אבא, בשביל מה סחבתי את הטלויזיה מירושלים, בוא לראות.	19
תראי את הטנקים אמא תראי כמה טנקים לקחנו שלל מהמצרים, טנקים רוסיים. איזה צחוק, הנה	20
החבר'ה שלי, אבא, זה כל החבר'ה מהפלוגה שלי - צועדים בשמש שמאל ימין. כל השבוע האחרון	21
סירטרו אותם קרעו להם את התחת מהבוקר עד הלילה, אירגנתי להם נקניקיות וסטייקים שלא ימותו	22
ברעב - תראי הנה משה דיין, ורבין, ועזר ויצמן, וראש הממשלה. הנה, זה מרואן, השותף שלי שתי	23
שורות מעל דיין, שמה הייתם צריכים לשבת, אל תדאגו שנה הבאה אתם שורה ראשונה	24
	25

² הטקסטים מתוך טיוטת המחזה "הבדלה", הקאמרי של תל אביב.

רצוי ליצור סיטואציה "תיאטרונית" בזמן קריאת המחזה והדיון בו. משעשע להשתמש באביזרים מתאימים, כגון שני סוגי הכיפות שהקוראים יחבשו לראשם בהתאם לדמות אותה הם מגלמים או קוראים. בשלב מסויים, מומלץ לקרא או להמחזי קטעים בפני צופים, שהרי יעודו של מחזה להיות מוצג בפני קהל. כהכנה, מנהלים שיחה בעברית על בחירת אפקטים קוליים, תלבושות ואביזרים. ההתייעצויות נעשות בעברית ומאפשרת תיקשור טבעי בשפה. פעילויות נוספות בעל פה או בכתב

- הצגת שאלות ל"דמות" מסויימת שאחד התלמידים יגלם לצורך התרגיל.
- כתיבת אי-מייל למחזאי או לשחקן מסוים.
- קריאת ביקורות, או כותרות ביקורות בלבד ותגובה.
- כתיבת ביקורת מקורית.
- כתיבה יוצרת: 1. שחזור העלילה מנקודת מבט של אחת הדמויות
2. הוספת מונולוג או דיאלוג למחזה.
- הצעת סיום שונה למחזה.

פעילויות סיכום

דיון בעל פה או כתיבה על שאלות מרכזיות, כגון:

1. איזה שינויים עברו הדמויות?
2. האם המחזה מציג משפחות ישראליות טיפוסיות, או אוניברסאליות?
3. מדוע מונולוג הסיום הוא של אבנר, החתן המיועד, ולא של דמות אחרת?
4. מיהו גיבור המחזה, לדעתכם, ומדוע?
5. מה לומדים מהמחזה על החברה הישראלית הצעירה בשנות הששים?

דוגמאות לתירגול נושאים לשוניים בהקשר לתוכן המחזה

סמיכויות וצורותיהן בשפה המדוברת

"איפה הבקבוק יין?" "המנהל חשבונית נוסע בפרייבט": אלה דוגמאות לתופעה עממית שכיחה בטקסט של "הבדלה" כשה' הידיעה מופיעה לפני הנסמך. התלמידים מתבקשים להפוך את הצורות לתקניות ולצורות רבים ולהשתמש בהן בדיאלוגים מקוריים.

הוספת סימני פיסוק לקטעים בלתי מפוסקים במחזה

מכיוון שהעותק המשמש כטקסט בכתה הינו טיוטה שטרם הוצאה לאור, הוספת סימני פיסוק חסרים מהווה תרגיל יעיל בהבנת הנקרא.

סיכום

מחקרים ברכישת שפה שנייה ובחקר המוח מצביעים על כך ששפה נרכשת באופן היעיל ביותר כאשר החומר הנלמד הוא רלבנטי, כשיש גיוון ושימוש משמעותי בשפה וחשיפה מירבית לשפה אותנטית, וכאשר הלימוד מהנה, מעורר רגשות חיוביים ומקרב את הלומד לתרבות ולחברה של הדוברים הילידיים. לימוד מחזה ישראלי המשלב צפייה בהופעה חיה של תיאטרון ישראלי הינו כלי אידיאלי להרכשת מיומנויות לשוניות תוך הבאת תרבות ישראל במיטבה אל לומדי השפה העברית. אסיים בציטוט משוב שקיבלתי מאחת התלמידות על התנסותה בלימוד מחזה ישראלי מקורי:

Studying a play was most beneficial to me when it was accompanied by a list of vocabulary words, idioms, and commonly used expressions or phrases, homework focused on reinforcing those new words and expressions, and lessons in *dikduk*. Most important of all is having a good teacher who is sensitive to the diverse needs of the students, creative, flexible, and able to work with the challenges a play can present.

ביבליוגרפיה

- גד קיינר. שקיעת החברה הישראלית כמיסה שחורה בתיאטרון של שמואל הספרי בתוך מותר, חוברת 16-17, 2010.
- שמואל הספרי. הבדלה. טיוטת מחזה מהארכיון הקאמרי של תל אביב, 2009.
- הבדלה. קלטת וידיאו. ארכיון הקאמרי של תל אביב.
- תוכניה של הבדלה. התיאטרון הקאמרי של תל אביב, 2009.
- נילי אדלר. המשפחה הישראלית בראי התיאטרון: המחזה "הבדלה" כמודל להוראת תרבות ושפה. הרצאה בנאף 2012, לוס אנג'לס.
- נילי אדלר. הקאמרי בכיתה: תרומתה של הצפייה בהופעה חיה של התיאטרון הקאמרי ללימוד המחזה אשה, בעל, בית. הדור, השנתון העברי של אמריקה, 2009, לוס אנג'לס.
- ניסן נצר. עברית בגיינס - דמותו של הסלנג העברי, מוסד ביאליק, 2008.
- ביקורות על המחזה מאתר הקאמרי:
https://www.cameri.co.il/index.php?page_id=1707
- Renate Nummela Caine and Geoffrey Caine, *Making Connections: Teaching and the Human Brain* (Alexandria, Va.: Association for Supervision and Curriculum Development, 1991).
- Lynn Dhority and Eric Jensen, *Joyful Fluency: Brain-Compatible Second Language Acquisition* (San Diego, Calif.: The Brain Store, 1998).
- Alice Omaggio Hadley. *Teaching Language in Context* (Boston, Mass.: Heinle & Heinle, 1993).